Secretomania în praxisul negustorilor medievali: paradigma greacă (II)

Loredana DASCĂL*

(*continuare din numărul precedent*)

Keywords: *mercantile secretiveness*; *mercantile virtues & emotions*; *"Greek" (Aromanian) Trading Houses*; *secret messages – contexts – names – realia*; *"economy of secrets"*; *Arcana Artis*; *secret correspondence & accounting books*

III.2. Catastihografia

III.2.1. Tratatele de catastihografie

Deși istoria dreptului comercial străbate tardiv momentele emiterii codurilor și legislațiilor comerciale autonome[1], eflorescența timpurie (începând din secolul al XV-lea) a literaturii contabile a consacrat teorii și practici izvorâte din consuetudine, ale căror aplicabilitate, claritate și uneori chiar putere hipnotică, ori atributul de *bestseller* (frecvența reeditărilor unora dintre lucrări fiind grăitoare) le-au conferit calități normative (v. Vlaemminck 1956: 141). Stabilirea titlurilor operelor, puternic marcată de retorica marketingului editorial medieval, exprimă ea însăși – alături de idealul contabil pentru „liniștea sufletului" și „lipsa de griji" („l'absolue quiétude d'esprit", „le salutaire reposement", „pas le moindre souci", *ibidem*: 159), „odihna sufletului" și „satisfacțiunea interioră ce-și procură spiritulu din ordine și certitudine, cunoscendu constatatu starea reală a stării sale" (Iarcu 1863: IV, 25) – un decisiv punct de consolidare a retoricii negustorești a confidențialității și de asigurare a aderenței înțelesurilor teoretice în lumina îndeplinirii acestui ideal. Majoritatea titlurilor debutează cu persuasiva pretextare a autenticității metodei prezentate și

* Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, București, România (lori_marian@yahoo.com).

Această lucrare a fost parțial prezentată cu același titlu la conferința națională „Mărfuri, bani și lefuri. Istoria prețurilor și determinanții valorilor de schimb în Țările Române, secolele XV–XIX", București, 7–8 mai 2015, Universitatea din București (Facultatea de Istorie) – Academia Română (Filiala Iași, Institutul de Arheologie) și se datorează sprijinului financiar obținut prin proiectul „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate", POSDRU/159/1.5/S/133652, finanțat prin Fondul Social European, Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013.

[1] A. Marghieri indică aceste momente: pentru Grecia – codul comercial de la 1 aprilie 1865 (valabil și pentru Insulele Ionice din 21 martie 1866), pentru Rusia – codul comercial din 1832 (revizuit în 1842 și 1857), pentru România și Serbia – codurile comerciale de la 1 ianuarie 1841 (acesta fiind aplicat și în Moldova din 7 decembrie 1863) și din 6 februarie 1860, iar pentru Turcia – codul comercial din 1850, cu un supliment în 1860 (Marghieri 1886: 74–76).

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

introduc sintagme magice, uneori adevărate incantații seducătoare și metaforice: „adevărata metodă", „frumoasa artă" (este vorba, evident, „dell'arte di mercatura" și despre „l'art de bien tenir les livres de comptes", în epoci în care retorica era aptă să convertească toate îndeletnicirile în arte), „simpla tehnică", „La tenue des livres rendue facile, où nouvelle méthode" (Degrange 1816), „novamente composto et diligentissimamente composto" (Manzoni 1540), „Nouvelle instruction et remonstration de la très excellente science du livre de compte" (Ympyn 1543), „The perfect accomptant, necessary for all merchants [...] containing the true forme of book-keeping" (Colinson 1638), „del mercante perfetto" (Cotrugli 1573), „Le parfait négociant" (Savary 1697), „lo specchio lucidissimo" (Casanova 1558), „Theatrum veritatis, et justitiae" (De Luca 1734) etc. Titlurile nu fac decât să ilustreze teza epocii secretelor, potrivit căreia achiziția cunoașterii însemna vânătoare (*venatio*), iar trendul pornit începând din secolul al XII-lea de literatura secretelor încă se reflecta în secolul al XVI-lea în valuri de cărți ce, pretinzând devoalarea, se publicau imediat; automat, autorii lor intrau sub protecția celor mai înstăriți și influenți patroni ai artelor și cunoașterii. Cărțile fără substanță mistică, dar cu noțiunea de *secret* inserată în titlurile lor, invadaseră până la sfârșitul secolului al XVIII-lea piața editorială și erau foarte populare, alimentând setea de ocultism a publicului.

O seamă de autori catastihografi descalifică însă secretomania ori o anume discreție a contabililor și catastihografilor, care, în spiritul secretului profesional păzit cu sfințenie de breslele medievale și cu atât mai mult de tagma negustorească (în corpul ei până târziu au intrat și meșteșugarii), nu-și transmit cunoștințele și-și încifrează stilurile de ordonare a calculelor și de întocmire a registrelor. Pentru acești teoreticieni, ocultarea metodologiei ținerii registrelor comerciale este un neajuns mărturisit încă din titlurile și prefețele tratatelor unde își asumă remedierea lui (Schweicker 1549: 188). Emfaza, chiar stridența intensificatorilor descriptivi ai subiectului („adevărata metodă", „frumoasa artă" etc.) sunt capabile nu numai să evoce larma forului comercial, ci și să propage și să augmenteze ceea ce, din metodă empirică, prin cristalizări succesive a devenit o știință autentică. Inevitabil, pletora manualelor, tratatelor și compendiilor apologetice, precedând apariția codurilor comerciale, a creat o literatură secundară reziduală ale cărei ultime pulsiuni au generat „la lèpre des mauvais livres" (Edmond Degrange fiul, *apud* Vlaemminck 1956: 154).

III.2.2. Registrele comerciale

III.2.2.1. Registrele secrete

Rațiunile politice ale statului roman antic impulsionaseră indirect catastihografia domestică prin impuneri de obligații și taxe (*census*) ce condiționau drepturile și libertățile cetățenești de statusul patrimonial, implicit de valoarea contribuției publice (Voina 1932: 19). Relaxarea acestor obligații nu numai că a diminuat presiunea inventarierii, a înregistrării meticuloase și a declarării averilor personale – oricum predispuse la tactici de tăinuire –, dar a dus și la dispariția codexului destinat inserării fidele a informațiilor din domeniul impunerilor statului: *codex/ tabulae accepti et expensi*, perceput la un moment dat ca arhivaliu delator al secretului familial (*ibidem*: 24). Așadar, antichitatea romană s-a servit de un

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

manuscris domestic pentru evidențele încasărilor și cheltuielilor, echivalent în oarecare măsură cu *Jurnalul* de mai târziu. Codexul, de fapt un suport de stocare prin transfer a articolelor din registrul *Adversaria*, a fost treptat abandonat tocmai din cauza subminării secretului familial. La rândul său, așa cum avea să-l conceapă catastihografia medievală, *Jurnalul* (it. *Giornale*, sp. „el libro *Diario*") a evoluat ca un registru secret, personal, în care se copiau concis toate partidele *Inventarului*, precum și materia *Memorialului*, la câteva zile după completările făcute în acesta din urmă și cu trimiteri punctuale la orice consemnare anterioară. Structurat pe rubrici ale debitorilor și creditorilor, *Jurnalul* trebuia să aibă notate pe fiecare filă anul și ziua înregistrărilor.

Emanație a sapienței monahale medievale, catastihografia comercială nu putea fi privată la începuturile ei de proiectările fanteziste și de aura misterului proprii spațiului mânăstirii. Conformată în particular pentru a sluji întreprinzătorilor și entităților microeconomice private, contabilitatea medievală încă poartă cu sine impresiunea mistică a utilităților ei antice, dacă se ține cont că între cele mai vechi atestări de arhivalii comerciale se numără evidențele contribuțiilor publice la actele devoționale (Vlaemminck 1956: 15-16, 25–26 *sqq.*; Voina 1932: 12).

Suspiciunea excesului de autoprotecție economică, alimentată de o pretinsă confidențialitate indusă de partida dublă, merge la exegeții contabilității până la prezumarea unei voite lipse de transparență în zonele de oglindire a profitului: pentru un adept întârziat al partidei simple, „metoda venețiană" (în „partidă dublă") pare pe cât de complicate, pe atât de obscură și misterioasă: „aussi compliquée qu'obscure [...] a quelque chose de mystérieux jusque dans son nom et certainement on n'a jamais employé un système plus ingénieusement imaginé pour couvrir l'infamie. D'ici peu on n'en parlera plus!" (Jones 1796, *apud* Vlaemminck 1956: 145). Complicarea catastihografiei cu efortul ficțional al personificării conturilor a părut a impieta asupra raționalității și, prin urmare, a atras blamul pentru întreținerea misterului:

> Pourquoi les livres d'un négociant ou d'un marchand seraient-ils remplis de ridicules et mystérieux galimatias qu'on trouve à chaque pas de ceux tenus par la méthode italienne, tels que: „Divers doivent à Divers, A.B. doit à Vin, Vin doit à Profits et Pertes, C.D. doit à Bois", etc., car si A.B. doit de l'argent à Vin, pourquoi ne pas laisser Vin aller en recouvrement? Et si A.B. ne doit pas de l'argent à Vin, pourquoi passer l'article de manière à embrouiller l'esprit d'une personne qui n'est pas habituée à ces sortes de tournures (*ibidem*: 146).

Necesitatea creării, completării și deținerii unor registre secrete de uz strict personal, simțită dintotdeauna în dinamica activităților economice private (v. *infra*, III.2.2.2, circumspecția negustorilor față de prezentarea și comunicarea catastihurilor în instanțe), a generat obișnuința rezervării unui manuscris special pentru informațiile cu caracter vulnerabilizator. Arhive ale comersanților cu activități economice în nume propriu ori în asociere, deopotrivă ale companiilor și băncilor medievale, focalizează sporadic acea prețioasă *Libro Segreto* specifică societăților/ asociațiilor/ tovărășiilor/ firmelor înființate de regulă pe criteriul familial. Un registru comercial de acest fel era destinat păstrării datelor relevante pentru operațiunile definitorii ale entității, dar și pentru imaginea globală a capitalului și a

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

vulnerabilităților: actul constitutiv al firmei, conturile de capital, conturile de depozite ale asociaților, dobânzile atribuite asociaților în funcție de cota lor de participare, conturile de salarii și remunerații (*ibidem*: 68). *Cartea Secretă* a firmei florentine „Peruzzi" redă, spre exemplu, poziția fiecărui asociat față de societate (*ibidem*), cea a companiei „Del Bene" are inserate conturile boiangiilor și tăbăcarilor angajați de Francesco del Bene (*ibidem*: 64), iar catastihografia franceză adoptă și ea într-un târziu un „*Livre Secret* servant à ceux qui font compagnie, où seront écrits particulièrement les parties du fonds capital de la compagnie pour puis après les porter sur le *Grand-Livre* en somme grosse, à cette fin qu'elles soient inconnues" – ulterior înfățișată drept registru care „nu trebuie cunoscut decât de către asociați" și să aibă la începutul ei „la Teneur de Compagnie", adică actul de înființare a societății comerciale (De Savonne 1588, 1608, *apud* Lemarchand 1996: 53, 56). Structura acestui registru-oglindă, menit să dureze exact cât ar fi durat asocierea, încorpora categoria documentului ce în istoria dreptului civil a precedat *clauza compromisorie* și este foarte posibil ca în el să fi fost prevăzute un procent sau o sumă anuală destinate acțiunilor de binefacere (judecând după testamentele negustorilor „greci", obișnuitele lor acte de caritate postume și-ar fi putut afla intenția în acest registru). Situația individuală a partenerilor de afaceri în raport cu firma, operațiunile care o modifică și care împart beneficiile, mai exact informațiile sensibile, au fost ținute departe de priviri indiscrete tocmai în acest registru, definit ca un gen de *Carte Mare* parțială (*ibidem*: 56).

Cât privește înfățișarea acestei categorii de registre în reglementările „părintelui contabilității", Luca Pacioli nu proiectează și nu descrie un catastih aparte cu nivel de clasificare confidențial, ci, consecvent tradiției romane a codexului *accepti et expensi*, dă tenta secretă registrului-*Jurnal*, și face acest lucru mai cu seamă atunci când trimite la *Inventarul* averii individuale – așadar în același context al confidențialității antice:

> [...] rând pe rând, vei pune mai întâi toate partidele *Inventarului* tău. În care *Jurnal* (fiind *registrul* tău *secret/„*tuo libro secreto") vei putea trece complet tot ceea ce ai mobil și imobil [...], pe care îl vei păstra într-o lădiță, sau casetă, sau pachet, sau legătură, sau ghiozdan, căci așa se obișnuiește [...] (Pacioli 1523, *apud* Rusu 1981: 113, 187, n.trad., n.n., s.n.).

În esență, *Jurnalul* medieval italian a fost conceput inițial ca un registru secret, personal, structurat pe rubrici ale debitorilor și creditorilor; în acesta migrau rezumativ toate partidele *Inventarului*, precum și toate „condeiele" din cuprinsul *Memorialului*.

Un alt gen de condică își vădește caracterul secret prin informațiile delicate și, îndeosebi, tocmai prin momentul de intimitate acordat completării și verificării cotidiene: Pacioli recomandă ținerea unui registru separat pentru înregistrările numite *recordanze*[2], care trebuie verificat exact seara, înainte de culcare:

> [...] e bono havere un libro separato per li ricordi che si chiami *recordanze*, nel qual a la giornata farai le tue memorie de le cose che dubitasse non recordate, che te

[2] În notă *ibidem* echivalat de editor cu „Știrața" (< germ. *strazze* < it. *straccia*), iar în traducerea românească cu *Memorialul* (destinat notelor *memento*).

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

> porrien tornar danno, nel qual ogni di al manco la sera nanze vadi a dormire, darai ochio se cosa fosse da spedire, o da fare, che non fusse expedita, a le qual spazata darai de penna, e cosi qui farai memoria de cose che al vicino, e amico per uno o doi di prestasse, comme sono vasi di botega, caldare, o altri ordeni (*ibidem*: 223, s.n.).

Între altele, acesta ar cuprinde împrumuturile de obiecte casnice făcute pe termen foarte scurt (vase de prăvălie, căldări de exemplu, pentru o zi sau două) celor mai apropiați cunoscuți (vecinului și prietenului); restituirile și restanțele din acest registru trebuie *manu propria* operate de către negustor prin bife și liniaturi (*ibidem*: 157); *Memorialul* este un registru care trebuie „să fie ținut ori de tine ori de alți ai tăi" (*ibidem*: 113).

Rânduind uzanțele de autentificare a condicilor comerciale („regularisirea"), Pacioli demască (*ibidem*: 184) practica extinsă a ținerii de „libri dopii", „registre duble" (mai exact, a aceluiași registru într-o variantă alternativă), fiecare dintre acestea fiind ascuns periodic actanților comerțului:

> [...] căci mulți țin registrele lor duble; pe unul îl arată cumpărătorului și pe al doilea vînzătorului și, ceea ce e mai rău, jură și sperjură. Ce rău fac! Însă, operând prin acel birou („officio de mercatanti") în chip demn, nu pot așa de lesne să spună minciuni, nici să înșele pe aproapele (*ibidem*: 109, 110, 184, n.n.).

În contabilitatea germană medievală, registrele comerciale principale teoretizate sunt: *Schuldbuch* („Cartea Datoriilor", Voina 1932: 40, Vlaemminck 1956: 107-108, 111), *Güterbuch* („Registrul Bunurilor") și *Hauptbuch* („registrul *Cartea Mare*", *ibidem*: 111). Definițiile complexe (Rösener 1694: 3) pornesc însă de la genul scriptural „libri mercatorum" („Definitio ergo talis est: Libri mercatorum sunt libri a mercatore integrae fidei rite confecti ad fidem semiplene faciendam", *ibidem*: 5-6) și analizează în amănunțime diversitatea, titulaturile paralele și semnificațiile lor în raport cu sumarul structurat al „catastihurilor" în seria limbilor importante pentru desfășurarea comerțului:

> Definitionem excipit aliqualis divisio, qua dividi possunt in tres ordinarios: quorum primus communi implicique nominae venit, *das Strazzo oder Glitterbuch* seu *charta consuta*, gallica voce *scarte foglie* continens negotiorum in nundinis expediendorum seriem [...]. Huic succedunt *ephemerides*, seu *adversaria*, voce italica *Giornale*, gallica *Journale*, german. *Tag oder Handbuch*, comprehendentes quolibet die gesta seu debita et credita, non observato quodam rigeroso ordine, omnesque conditiones ac conventiones ex illis animadverti, et postea in librum principalem referri possunt. Tertium occupat locum liber principalis, german. *das Haupt oder Schuld Buch*, in quo cuilibet debitori creditorique praecipua assignatur pagina seu Conto, sinistrum puta latus ac dextrum: illi annotatur quid alter tibi debeat, quodque tempus ad solvendum ipsi sit constitutum; in hoc observes quae solverit, quaeque ipsi debeas [...] (*ibidem*: 7, s.n.).

Șirul scurt al registrelor principale număra însă și un registru secret, *Das Geheim Buch*, în care negustorul era ținut să-și înscrie cu propria-i mână totalul patrimoniului, totalul mărfurilor, orice cont separat pentru mărfuri, justificarea încheierii activității și oricare alte fapte de comerț ce s-ar fi pretat clasificării secrete:

> Praeter hos memoratos libros, mercatores etiam, diffusis in primis negotiationibus occupari, praeterquam quod scriniis suis *Magistrum* quendam praeponant, qui

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

> maxima minimaque sedulo annotet, quae in rem ipsorum maxime facere putantur: ipsi etiam librum quendam, quem *secretum* vocant, *Das Geheim Buch*, manu sua perscribere consueverunt; in quo non tantum omnem patrimonii sui summam, sed omnem etiam mercimoniorum rationem, quasi in brevi quadam tabella delineatam habent: tum, ut in eo totius mercaturae suae statum quotidie contemplentur; tum ut exinde rursus, quoties lubet, rationem de ea, de lucro cessante, deque aliis ad negotiationem pertinentibus inire valeant (*ibidem*: 12, s.n.).

Din perspectiva catastihografiei românești, precauțiile au vizat chiar de la începuturile ei riscuri ce ignorau divulgarea neprotejată a informațiilor contabile, adică: greșelile proprii, pagubele, sincopele de memorie. Emanoil Ioan Nichifor[3] recomandă în special comercianților care au angajați grămătici și casieri/contabili, și, de fapt, consideră indispensabil tuturor „catastihul casei banilor", completat regulat pentru numerarul „care pe tot minutul se dă și se ia", pentru ca negustorul să aibă permanent evidența banilor „ce dă afară și ce ia de la cineva"; fără de el „mai preurmă cad la bănueli, ba însă și la judecăți". Riscul suprem pe care îl combătea acest registru era, în realitate, furtul:

> [...] țiind socoteala banilor pă toată zioa, chiar în zioa: sau în luna când să încheie socoteala casi poate a să oblici greșeala și a să cerceta de au luat dela cineva mai mult, sau că au dat la cineva mai mult. Sau de nu au dat afară: trebue să-i fi furat cineva din Casă... ba încă ținerea Casii tocma asemene poate a să socoti, ca și când ar avea omul ladă cu cheie unde pune bani. Dar nu o încuie, ci o lasă deșchisă: ca să umble cineva vre la bani (Nichifor 1837: 2–3).

III.2.2.2 Regimul juridic

Preocupat să lămurească statutul juridic al manuscriselor comerciale, Andreas Christoph Rösener subliniază pretutindeni că acestea compun categoria *scriptura privata* („Quia vero sunt scriptura privata, ex rigore iuris pro scribentibus mercatoribus nihil ferre probari possunt", Rösener 1694: 76, § 22), numai contextual și episodic destinată prezentării ori comunicării publice („Eiusmodi libri mercatorum de consuetudine propter utilitatem publicam vim probandi habent", *ibidem*: 72). Caracterul limitat public[4] al acestor manuscrise – prezentarea și comunicarea, două noțiuni distincte în normativele italo-franceze, se produceau doar în mediul juridic, cu menajarea confidențialității prevăzute de metodologie – nu impietează nicidecum asupra secretului profesional, protejat de judecător („Quando aliquid secreti in libris rationum reperitur, editio judici fieri potest secreto", *ibidem*: 75).

Basil Boerescu avea să constate însă chiar cu două secole mai târziu că negustorii români nu îndeplineau deloc formalitățile legale de alcătuire a registrelor comerciale, ba chiar că ei li „se opun cu dinadinsulu", conduși de prejudecata că ar fi periculos să-și declare activul și pasivul și uitând că viza la judecător nu era una a publicului, tribunalul fiind un loc unde „orice merită păstrat în secret rămâne neștiut": magistratul nu transmite secretele, ci doar împiedică frauda, protejând

[3] Întâia *Pravilă Comercială* românească (Nichifor 1837) a fost consultată prin bunăvoința Muzeului Județean de Istorie Brașov și a Casei de Licitații Artmark, cărora li se cuvin mulțumiri pentru deosebita amabilitate de a-mi furniza reproduceri fotografice.

[4] De cele mai multe ori copierele de scrisori nu reproduc identic textele epistolare, ci prin transcriere rezumativă (Dascăl 2013: 81, nota 11, 78, nota 8, 58, nota 80).

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

interesele celor „de bună credinţă”[5], iar această procedură nu a atras ruina nimănui, nicăieri (Boerescu 1859: 36–37).

Aparatul normativ medieval, de bună seamă şi cel românesc târziu, a prevăzut însă întotdeauna soluţia credibilizării totale şi definitive a jurământului reclamantului în cazul refuzului pârâtului de a-şi prezenta/comunica registrele. În etapa antică a contabilităţii, refuzul de a prezenta în justiţie registrul probă, invocat la cererea unei părţi, nu impunea prestarea jurământului, ci atrăgea credibilizarea petiţionarului a cărui solicitare nu fusese satisfăcută (Voina 1932: 23). Pentru a sonda originea puterii jurământului în judecăţile comerciale trebuie evaluată mai întâi practica jurământului în contabilitatea domestică[6], unde jurământul era garanţia supremă a veridicităţii şi a faptului că declaraţiile individului supus impozitelor statului erau complete şi nu ascundeau nimic (*ibidem*: 19). Categorisind grupul bancherilor („argentarilor”) din antichitatea romană, D. Voina arată că în această etapă jurământul garanta în primul rând buna-credinţă, nu adevărul:

> Ori de câte ori o persoană interesată ar fi cerut ca bancherul să-şi prezinte registrele în faţa instanţei judecătoreşti, el era obligat să facă acest lucru. Cercetarea registrelor era însă îngăduită petiţionarului numai până la marginea interesului său personal şi condiţionată de jurământul prin care acesta declara solemn că ea nu se cere cu rea credinţă (*ibidem*: 23, 27).

Pitarul Costache Petrovici mărturiseşte preluarea normei juridice a jurământului în operaţiunile financiare din spaţiul românesc: „orânduiala legiuită” („regula” şi „regularisirea”, Dascăl 2013: 75, 131, 197) conferă registrelor comerciale valoarea probatorie şi ele devin „ajutor de dovadă”:

> [...] ori când aceste catastişe sânt ţinute cu toate condiţiile de mai sus, şi nu va fi trecut un an şi jumătate de la zioa facerii creditului, au putere de a dovedi acest credit într᾽un chip semiplin, şi când într᾽acest soroc de vreme va porni jalba de credit are dovadă deplină, făcând şi jurământul numit *supletoriu* sau *împlinitor* (Petrovici 1850: 39, s.n.).

K.N. Brăiloiu sesizează ralierea normativului românesc la litera şi spiritul *Codului Comercial* francez, „după care s᾽a lucratu condica rumînească”. Stabilind în treacăt echivalenţa *catagrafie – inventoriu*, clarifică temeiul şi situaţia oportună pentru prestarea jurământului în litigiile comerciale, în conformitate cu aparatul juridic italo-francez: „Când o parte făgăduieşte a da crezământu la catastişe-le cei-l-alte, şi aceasta nu voieşte ca să le aducă la judecată, atunci judecătorie-a poate să propuie jurământu părţii ce a făcut cerere-a” (Brăiloiu 1858: 3–6). Vasile Boerescu reia *Codicele de comerciu allu ţerei românesci* (i.e. Marcovici 1840, o traducere după Code 1808), comentând jurământul prestat în cauzele comerciale: o parte făgăduieşte să creadă proba registrelor părţii adverse, care însă dacă nu vrea să le prezinte, negreşit partea care le ceruse (refuzată, aşadar) va dobândi credibilitate totală în declaraţiile sale în temeiul jurământului său propriu, fără a i se mai solicita

[5] Calc de traducere a conceptului aretologic mercantil «bona fides».

[6] D. Voina afirmă că practicarea negoţului contaminase economia patrimonială şi administrarea familială (*ibidem*: 18); clasificarea „cărţilor” contabilităţii domestice întăreşte însă convingerea că sensul de propagare este mai degrabă invers: cu mai mare certitudine, registrele-matrice ale unei case particulare romane au creat în antichitate cutumele contabilităţii comerciale.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

vreo altă dovadă (Boerescu 1865: 4, art. 16, preluare a art. 17 din Code 1808 și a art. 9-11 din Marcovici 1840).

Pe lângă calitatea ei instituțională de sursă a bunului renume și a onorabilității, instanța judecătorească este prin excelență un spațiu al retoricii, așadar al argumentărilor, al pledoariilor și recapitulărilor, al anticipărilor, cu sinuoase și abile puneri în scenă, cu jurăminte, dovezi și pilde ce compun discursul tipic uman – spontan și frust, ori întemeiat legal – contra „bănuielii nedrepte" (Iarcu 1844: 2).

Scrutând *vademecum*-urile normative medievale ale catastihografiei și confruntându-le prin filtrul retoricii cu monumentala producție catastihografică din arhivele comerciale, se confirmă însă credința ancestrală a contabilității: primul martor al eticii contabile, în realitate al tuturor afacerilor, este Dumnezeu, iar această calitate care i se atribuie divinității încă din prefața registrului se menține pe tot cuprinsul acestuia, prin punctarea referentului și a scriptografiei cu trimiteri religioase. Textul unui manuscris comercial devine așadar un lung jurământ prestat în fața unui auditoriu interesat de veridicitatea informațiilor și de rectitudinea morală a celui angajat într-un discurs profesional-uman.

IV. Secretomania arhivistică

Riscurile la care este expusă umanitatea mercantilă și îndeamnă mereu la prudență și vigilență nu sunt numai „faptele și cazurile ce trec prin mîinile negustorilor, cînd pe mare, cînd pe uscat, cînd în vreme de pace și de belșug, cînd în timp de război și foamete, cînd în perioade de sănătate sau de molimi", care afectează actul comercial în sine (Pacioli 1523, *apud* Rusu 1981: 105), ci și „vreun oarecare caz de furt sau incendiu de foc sau naufragiu" (*ibidem*: 122), confuzia, eroarea, lipsa memoriei, rătăcirea și „pierderi de lucruri sau bani, care ți-ar fi furați, sau i-ai pierde în mare sau foc" (*ibidem*: 137) și care, reprezentând o „mare primejdie", pot compromite deopotrivă actele contabile și scrisorile comerciale (*ibidem*: 154, 156). Pentru așa situații, negustorul are la îndemână, în afara virtuților proprii, soluțiile contabilității duble, întrucât aceasta prevede întocmirea registrelor într-o manieră ce face oricând posibilă recuperarea informațiilor și reconstituirea registrelor importante, precum *Cartea Mare* (*ibidem*: 122).

Descriind *Memorialul* (i.e. *Vachetta* sau *Squartafoglio*), Pacioli uzează de semiotica mâinii pentru a denota totalitatea „afacerilor mici și mari" desfășurate de negustor (tocmai fiindcă ele „îi trec pe mână"), pentru a îl indica apoi drept instrument al memorizării (prin consemnările *manu propria*), și ulterior, exploatând aceeași retorică a gestualității mercantile, reinterpretează reflexul ochi – mână, convertind organele percepției și vigilenței negustorești în organe incomode ale indiscreției și intruziunii: „Și în acest registru mulți obișnuiesc să-și pună *Inventarul* lor. Însă pentru că el ajunge în multe mâini și înaintea ochilor multora, nu recomand să se treacă totalul averii mobile și imobile" („le facende [...] picoli e grandi, che a man li vengano [...] E [...] questo tal libro [...] pervene a molti mani e ochi [...]", Pacioli 1523, *apud* Rusu 1981: 107–108, 182). Exortațiile incită la vigilență – pentru conotarea căreia introduce metafora „cocoșului" și a celor „o sută de ochi":

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

> [...] bine se compară și aseamănă negustorul cu cocoșul, care dintre toate animalele este cel mai vigilent cu putință, și nu-și slăbește niciodată, pe orice vreme, veghile nocturne, nici iarna nici vara (*ibidem*: 105),
>
> Capul negustorului să mai fie asemănat cu unul care ar avea o sută de ochi, și încă nu-i sînt de ajuns nici în ceea ce zice, nici în ceea ce face (*ibidem*),
>
> Capul negustorului are o sută de ochi [...] (*ibidem*: 28)

– și la cenzurarea oricărui repaos sau a oricărei tendințe de a precupeți cerneala: Pacioli îl îndeamnă pe negustor să nu-și ridice niciodată degetele de pe catastih și să nu închidă ochii până nu trece toate „condeiele" (*ibidem*: 64, Alberti 1971: 205, *apud* Aho 2005: 36). Mai mult, comportamentul tipic al negustorului este cel al individului a cărui minte nu are odihnă și se află în continuă agitație atâta vreme cât nu-și procură împăcarea contabilă (cf. Aho 2005: 35 *sqq.*). Contul prăvăliei trebuie scris „cu mâna ta" și negustorului „afacerile îi trec pe mână" (Pacioli 1523, *apud* Rusu 1981: 96, 107), „scriptele" și „scrisul de mâna ta", „documentele scrise de mâna ta" și „banii plătiți în mâinile" altora (*ibidem*: 104, 141–142, 147) pun în centrul praxisului comercial o gestualitate în care mâna semnifică ordinea, regula, responsabilitatea, *fides*. Informațiile din registrele comerciale se notează meticulos, iar trimiterile trebuie să indice chiar și spațiile de păstrare a actelor-martor:

> Și întotdeauna în registrele tale vei menționa înțelegerile, pacturile și condițiunile [...], precum și însrisurile de mînă, locul unde le păstrezi: în legătură, cu acte, cutie, taşcă sau casetă, ca să poți ușor să le găsești, deoarece asemenea scripte trebuie să se păstreze cu mare grijă, *ad perpetuam rei memoriam*, din cauza primejdiilor posibile (*ibidem*: 140, 208).

Starea de încordare a negustorului consumat de combustia contabilă și de desăvârșirea sinelui economic este zugrăvită revelator în desenele lăsate printre șirurile de calcule aritmetice (v. *infra*, Fig. 14, 15).

Înzestrat intelectual, spiritual și moral, aplicând în mod conștient introspecția și exercițiul autocontemplării și al autoeducării civilizatoare, super-negustorul lui Benedetto Cotrugli deprinde cunoașterea umanității, calitate în cel mai înalt grad utilă discernământului în conducerea actelor de comerț. Negustorul trebuie să dețină controlul sinelui și, simultan, să aibă în atenție spectrul uman ce i se derulează în fața ochilor, procurându-și propriul ghid de vigilență la natura înșelătoare a omului (o componentă importantă din gama riscurilor ocupației); ochii devin de această dată organul controlului asupra manifestărilor psihocomportamentale care prezintă risc pentru securitatea și integritatea economică a negustorului:

> [...] debbi considerare la persona a chi dai, che sia huomo di buona fama, di buon credito, et in buona consideratione, buon pagatore [...] et quelli che per cognitione non cognosci, debbi avvertire in loro molte cose. Et primo alla fisionomia, cominciando da gl'occhi, come dice Plinio in un libro della sua naturale istoria: „profecto in oculis, animus inhabitat". Et come dice Salomone: „cave tibi ab homine signato", come sono li zoppi, i guerci, boccatorti, rossi et simili. Et specialmente quelli, che quando ti parlano, non ti guardano dritto (Cotrugli 1573: 21).

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

Privirea să fie golită de secrete, pentru că ea le deconspiră, ştirbind din mult clamata credibilitate mercantilă: „Guarda che ti miri dritto con l'occhio sincero, e humano, non feroce, veritadero, aperto, e non finto, et che non habbia molti secreti. Questi huomini sono da crederli." (Cotrugli 1573: 22r.). Alături de laitmotivul mâinilor, teoria catastihografică se referă la ochi nu numai ca la organul de acţiune şi *caveat*, ci, în subsidiar, şi pentru a căuta un anumit efect hipnotic editorial şi totodată mercantil, şi pentru a plasa negustoria într-un domeniu de exercitare a cunoaşterii ezoterice extinse asupra umanităţii.

Lipsa de claritate a lui Pacioli în separarea explicită a unor catastihuri secrete specifice entităţii economice private – Pacioli nu numai că nu agrea, ba chiar condamnase ideea ţinerii de registre secrete pentru anonimizarea identităţii partenerilor discreţi[7] – este compensată de contribuţia sa în difuzarea şi validarea unei veritabile metodologii arhivistice a spaţiilor şi formulelor de depozitare, de conservare şi protejare a arhivaliilor comerciale. Însăşi gestica, apoi formatul hârtiei, categoriile de acte, genurile de ambalaje, încăperea, recipientele sau dispozitivele de păstrare, unele activităţi de procesare şi arhivare (plierea, datarea, ordonarea cronologic-structurală, sistematizarea etc.), toate aceste forme de tratament arhivistic se găsesc în preceptele călugărului teoretician şi toate induc securizarea şi restricţionarea accesului la arhiva comercială medievală. Din seria „scriptelor mărunte" (pe care „este mare primejdie a le pierde şi a le rătăci"), scrisorile familiale[8] (intervenite chiar între negustor şi clienţi) trebuie

> […] să le împăturești și păstrează-le într-un pupitru mic („banchetto") pînă la sfîrșitul lunii. Și după ce luna s-a sfîrșit, leagă-le într-un pachet („mazzo"), și pune-le deoparte, însemnînd pe fiecare, deasupra, ziua cînd ai primit-o și ziua cînd ai răspuns. Și așa fă lună de lună. Și la sfîrșitul anului, din toate aceste pachete vei face un pachet mare și-l vei pune deoparte însemnînd pe el anul. Și cînd ai nevoie de vreo scrisoare, scoate pachetul acela.
>
> Vei mai avea în biroul tău sau în odăița ta de scris („studio", „overo scritoio"), o taşcă („tascha"/„tasca"), în care vei pune scrisorile pe care ți le-au dat prietenii, pentru ca să le trimiți împreună cu ale tale. Dacă unul zice să o trimiți la Roma, pune-o în tăşcuța de Roma și dacă la Florența, în aceea pentru Florența etc. [...].
>
> Scrisorile pot fi împărțite în serii de mai multe tăşcuțe („taschette"), adică în atîtea cîte sunt țările și locurile în care îți faci afacerile tale: Roma, Florența, Neapole, Milano, Genova, Lyon, Londra, Bruges etc. Și deasupra ziselor tăşcuțe în ordine vei scrie numele respectiv, adică pe una Roma, pe alta Florența etc., în care vei pune apoi scrisorile pe care ți le-au încredințat prietenii ca să le expediezi în acele locuri.
>
> După ce ai făcut răspuns la o scrisoare și ai trimis-o, menționează aceasta pe ea, precum ai făcut la primirea ei, și prin cine. Tot așa vei menționa dacă s-a răspuns și prin cine și în ce zi a fost trimisă [...].

[7] „Silent partners in trade" (Aho 2005: 69); partener aşa cum este, de exemplu, „prietenul secret" al Casei Comerciale „Fraţii Nanni" (v. *supra*, II.1., *infra* Fig. 5).

[8] Corespondenţa comercială a firmelor medievale nu se delimitează aproape niciodată de cea personală, cu atât mai mult cu cât organizarea entităţilor economice medievale este una de tip familial şi orice comunicare de afaceri este predispusă la relatări subiective de consolidare socioafectivă (v. Limona 1970: 385–399, Dascăl 2015).

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

> Pe care scrisori apoi, lună de lună, sau an de an le vei aduna în pachete („mazzi”/„mazi”) sau șiruri („filze”), și pune-le în ordine bună într-un dulap („armaro”) sau într-o încăpere sigură („sularetto securo”). Și așa cum ele se ivesc zilnic, așa așează-le, ca să le poți afla mai ușor la nevoie [...].
>
> Dovezile scrise de mînă, neplătite, ale debitorilor tăi [...], le vei păstra în alt loc mai secret („luogo piu secreto”), cum sunt sipete și casete private („cassi e scatole private”). Așijderi și chitanțele păstrează-le în loc sigur („luogo securo”) în orice privință (Pacioli 1523, *apud* Rusu 1981: 154–156, 221–223, n.ed., n.n.).

Odată cu darea în vileag a practicilor de sistematizare arhivistică a documentelor unei case comerciale, aceste indicații focalizează un alt reper al „economiei secretelor”, și anume secretomania în manifestarea ei domestică. Locurile și ambalajele de securizare (zone ascunse, colțuri ferite, uși închise, sertare încuiate și dulapuri camuflate, recipiente și acoperitori de secrete) dau informații despre infrastructura domestic-mercantilă și rolul ei arhivistic, mai cu seamă în practicile de protejare a afacerilor (cf. CC NANNI: I.1.13). În orice privință, negustorul trebuie să aibă mereu „grije, băgare de seamă” pentru a evita „periculu averii sale” (Nichifor 1837: 81), care poate veni din orice risc:

> Cât poate să câștige neguțătoriul, dela mărfuri ce va cumpăra, și va vinde, peste tot, sau la %. Nu hotărăște, nici nu oprește nice o Pravilă: fiind că primejdiile și circumstanțiile vremilor, cărora este supus cel ce face neguțătorie prefac de multe ori câștigul cel nădăjduit în pagubă și paguba în câștig (Nichifor 1837: 146).

V. Concluzii

Pornind de la setul de virtuți definitorii (Dascăl: 2016) ce stabilesc tușele tabloului emoțional mercantil, coordonatele secretomaniei elucidate în acest studiu se conturează în planul comunicării, în funcție de anumite contexte, prin ermetizarea mesajelor, numelor și a realiilor. Pe lângă o astfel de securizare intrinsecă, protejarea epistolografică și catastihografică se manifestă prin precauții și atenționări de tăinuire a scrisorilor și prin elaborarea de arhivalii secrete. La un nivel care colectează toate ocultările, secretomania arhivistică relevă practici de depozitare și spații ascunse în interiorul domestic al caselor comerciale. Faptul că epocile de reglementare normativă și de creare a arhivelor comerciale se suprapun epocii de avânt a „economiei secretelor” găsește un corespondent vibrant și în praxisul mercantil „grecesc” ilustrat documentar de casele comerciale aromânești.

Pășind în sfera secretoșeniei familiale – casa și firma comercială coincid cu entitatea socială creatoare –, se pot în continuare decanta reperele demne de sondat pentru descoperirea informațiilor personale sensibile în comunitatea mercantilă analizată, cu ecou în nomele sociale și în engramele lăsate de trăirile emoționale. Din practicile familiale oglindite în fondurile arhivistice se poate constata că secretul de familie negustorească rezidă în ideea de apartenență genealogică și de înrudire, un rezervor de enigme ce abia răzbat în documente, raritatea și sclipirea lor meteorică adăugându-se ca indiciu al tabu-ului. Dacă în registrul legăturilor de sânge (vitale pentru închegarea economică tot în respectul virtuții *fides*) endogamia (care nu ocolea nici consangvinitatea) mai degrabă modela un criteriu de selecție internă, garant al neînstrăinării averii și al perpetuării afacerilor, atunci statutul membrilor

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

nonbiologici şi noţiunea de reală recunoaştere a înrudirii lor ridică probleme. Spre exemplu, informaţia referitoare la existenţa unei „fete crescute în casă, de suflet” a lui Hagi Ianuş (pasageră şi atât de ştearsă în noianul de acte ale CC CP încât unica ocurenţă este în foaia de zestre a Magdei, iar în fondul CC NANNI este inexistentă) alude la inegalitatea de tratament faţă de restul copiilor, căci averea ei imobilă stă doar într-o casă cumpărată în mahala, iar în rest a primit cele necesare traiului pe termen scurt: o vacă cu viţel, îmbrăcăminte, încălţăminte, lucruri de întrebuinţare casnică şi bijuterii (Trandafirescu 2464, LXXVII/38). Dacă datele despre copiii ilegitimi sunt ocultate ori pur şi simplu neacoperite concret datorită puternicului filon moral-religios, atunci divorţurile, văduvia şi căsătoriile multiple, precum şi existenţa copiilor din căsătoriile încheiate, ori smulgerea dificilă a consimţământului de căsătorie şi ingineriile matrimoniale, trădările şi scindările în familie sunt informaţii fie doar insinuate, fie mărturisite discret de documente (v. „Prefeţele” din Dascăl 3483, *eadem* 2020). Prin urmare, silenţiozitatea, radierea din actele scrise sau abordarea în treacăt rămân pistele principale ale cercetării şi depistării indiciilor pertinente din compartimentele ascunse ale vieţii de familie. La rândul lui, parcursul medical, imposibil de detaşat de cel existenţial, înregistrează pagini delicate, când maladiile mentale şi psihice sunt camuflate sub diagnostice lejere şi la modă: filotimia, ipohondria, astenia, frigurile de baltă.

***

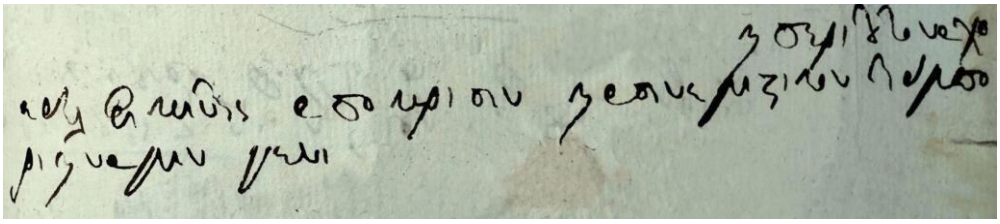

Fig. 1: „και περι τουτο ναχο αδελφικην της αποκρισην και ασηνε μιστικον οτι ειμπορι να μην γενι” (şi despre asta să am răspunsul vostru frăţesc, şi să fie secret, pentru că poate să nu se întâmple) – SANIC, CC CP: XXXII/130.

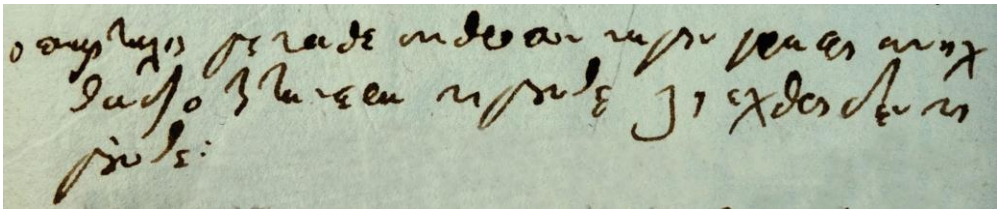

Fig. 2: „ο παρταλις με καθε ανθροπον να μην γραφη ανηχτα διο τι τα νερα κοιμουνται και οι εχθροι δεν κοιμοὺνται” (Partalis prin oricare om să nu scrie deschis, fiindcă apele dorm, dar duşmanii nu dorm) – SANIC, CC CP: XCIII/175.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

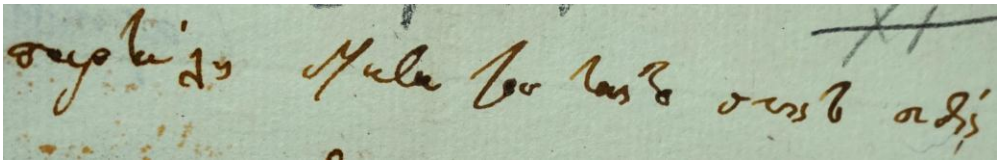

Fig. 3: „παρτὰλις διαβα σου τάς του σκις το ευθής" (Partalis, citește cele din ea, rupe-o imediat) – SANIC, CC CP: LXXXII/122.

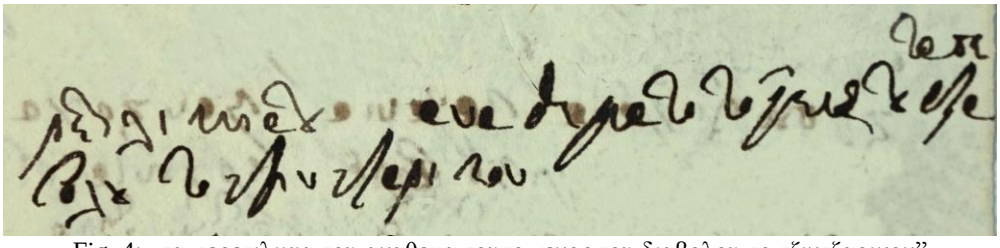

Fig. 4: „τα σερετιλικια του αναθεμα τουτο γενος του διαβολου το τζιντζαρικον"
(șiretlicurile lui, blestemat acest al dracului neam țânțăresc) – SANIC, CC CP: XXXV/136.

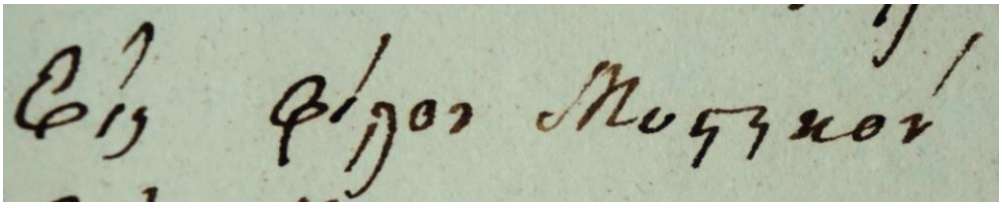

Fig. 5: „Εἰς Φίλον Μυστηκόν" (către un prieten secret) – SANIC, CC NANNI: II.A.4, f. 39.

Fig. 6: „Ὁ Ἀνώνυμος Δανειστής τοῦ Ὁσπιτίου Νὰννη"
(Creditorul Anonim al Casei Nanni) – SANIC, CC NANNI: II.B.22, ff. 18v.-19r.

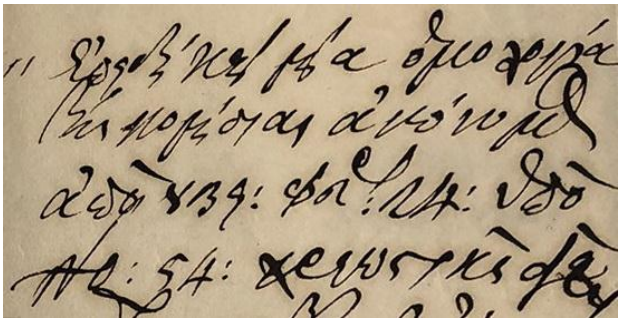

Fig. 7: „μία ὁμολογία τής κομίσιας ἀνώνυμος χρεωστικὴ"
(o mărturie anonimă de debit a comisiei) – SANIC, CC NANNI: II.B.22, f. 42.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

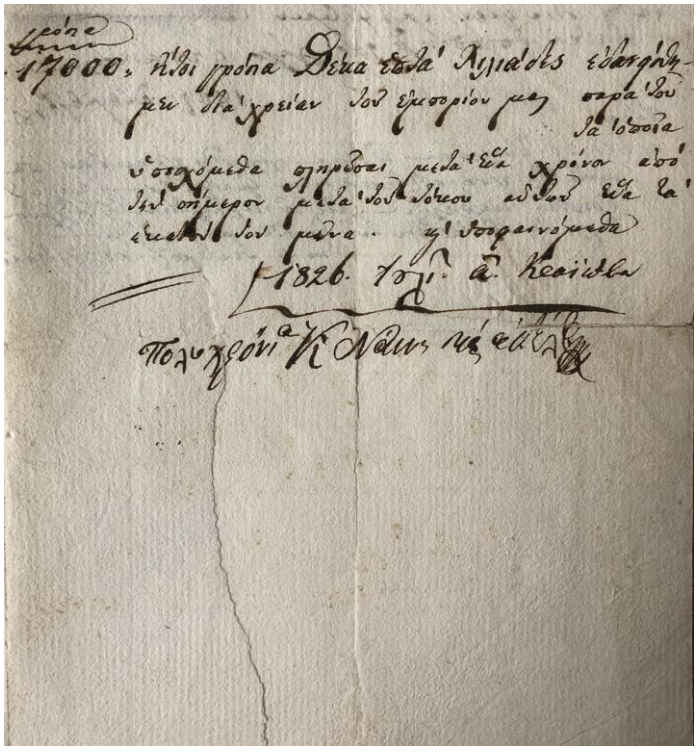

Fig. 8: Mărturie anulată prin rupere a firmei „Polihronie Consta Nanni și Frații”, pentru o sumă luată de la un creditor cu numele necompletat – SANIC, CC NANNI: II.B.22, f. 20.

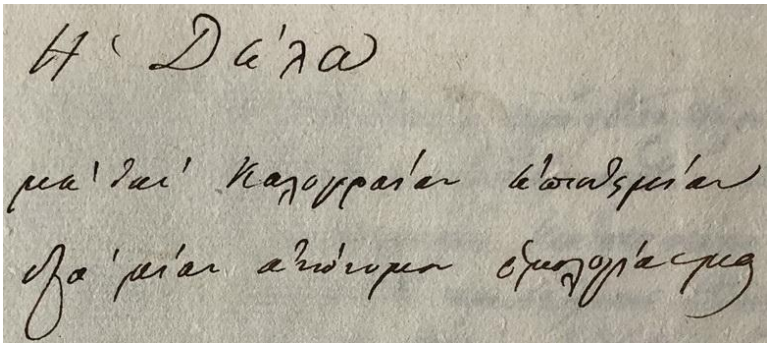

Fig. 9: „Ἡ Δέλα μὲ τήν Καλογραίαν Ἐπιθημίαν διά μίαν ἀνώνυμον ὁμολογίαν μας” (Dela cu pretenția monahală pentru o mărturie anonimă de-a noastră) – SANIC, CC NANNI: II.B.29, f. 1.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

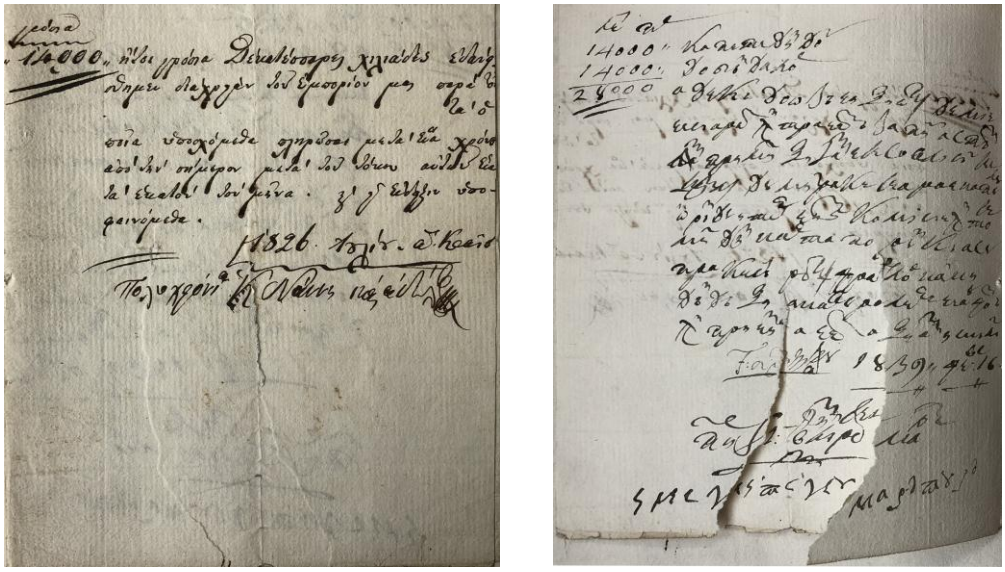

Fig. 10: Chitanță pentru un credit luat de la un creditor cu numele necompletat, anulată prin rupere după exoflisire – SANIC, CC NANNI: II.B.19, f. 12r.-v.

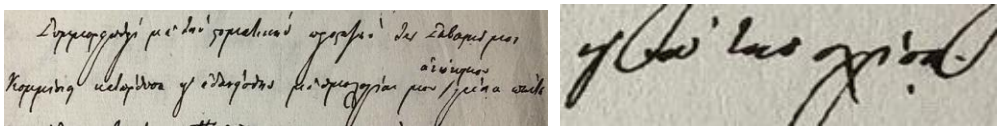

Fig. 11: „ἐδανεἰσθης μὲ ὁμολογίαν μου ἀνώνυμον", „καί νὰ τας σχἰσῃ"
(creditat cu mărturia mea anonimă, și să le rupă) – SANIC, CC NANNI: II.B.42, f. 2.

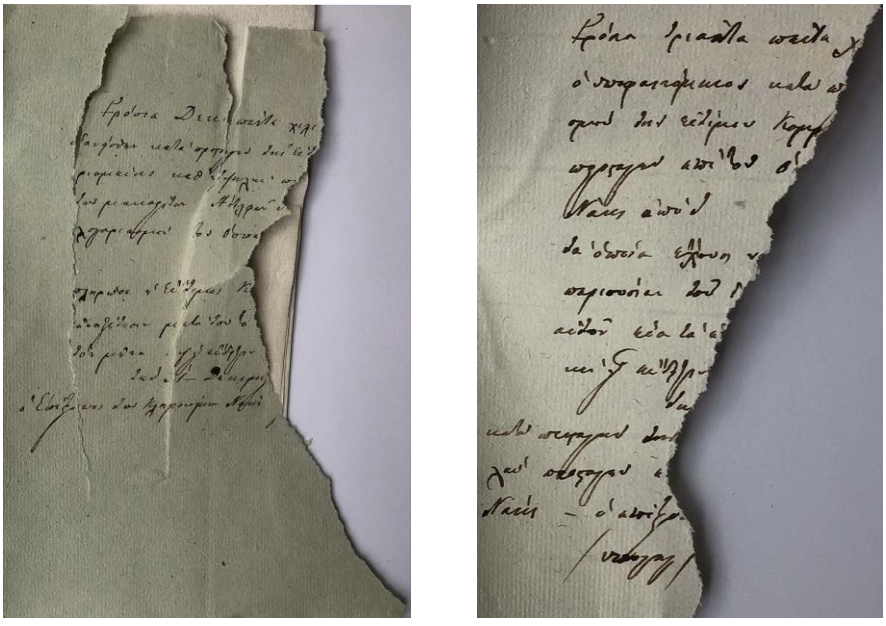

Fig. 12: Chitanțe rupte după onorarea plăților, cu blancuri în dreptul numelui creditorului – SANIC, CC NANNI: II.B.42, ff. 5-6.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

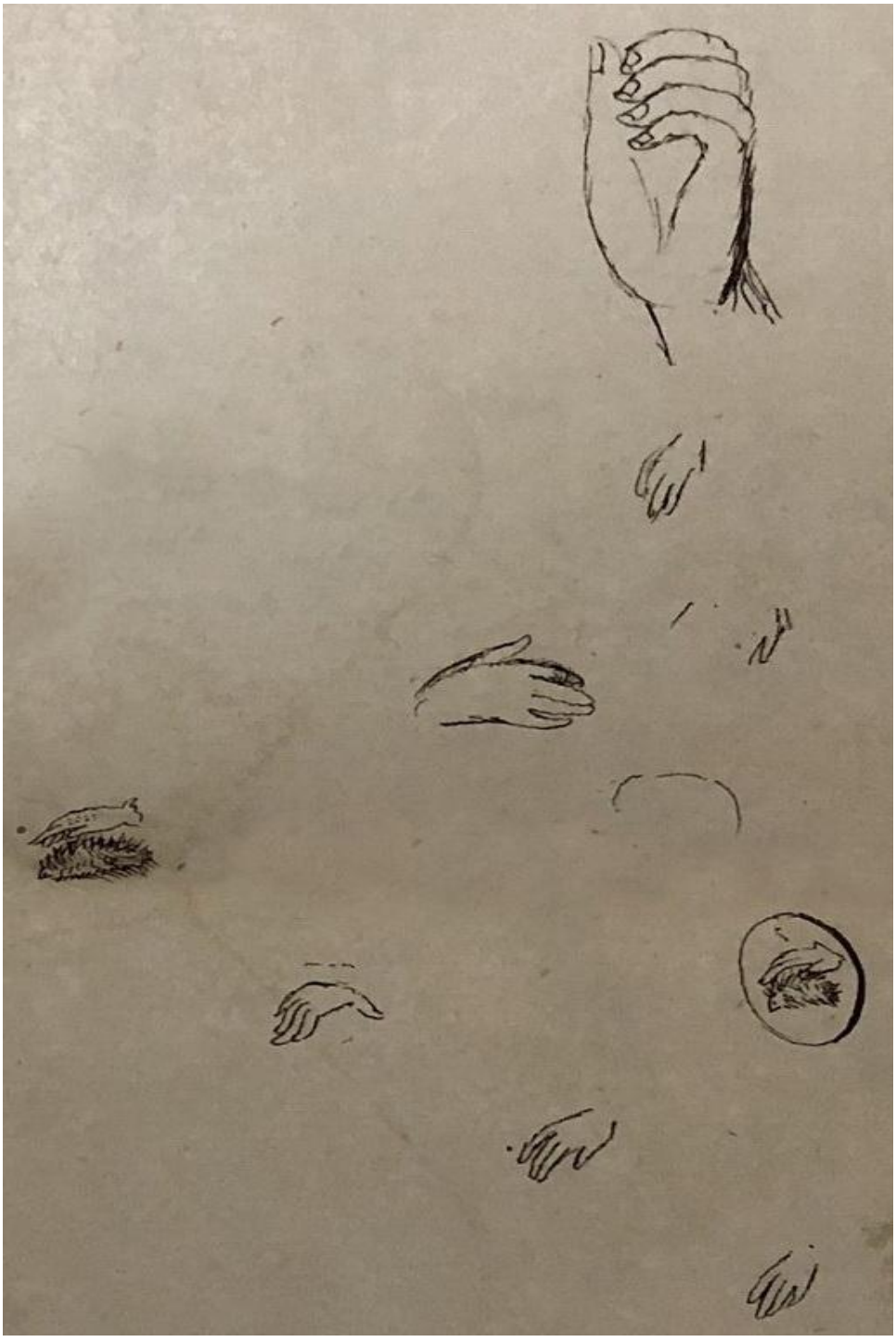

Fig. 13: Desene ale propriei mâini, în două ipostaze mângâind un arici, realizate de Hristodul Caraianopol, grămăticul Casei Comerciale „Frații Nanni” – SANIC, CC NANNI: II.A.67, f. 2v.-3r.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

Fig. 14: Autoportret desenat de Hristodul Caraianopol – SANIC, CC NANNI: II.A.67, f. 2v.

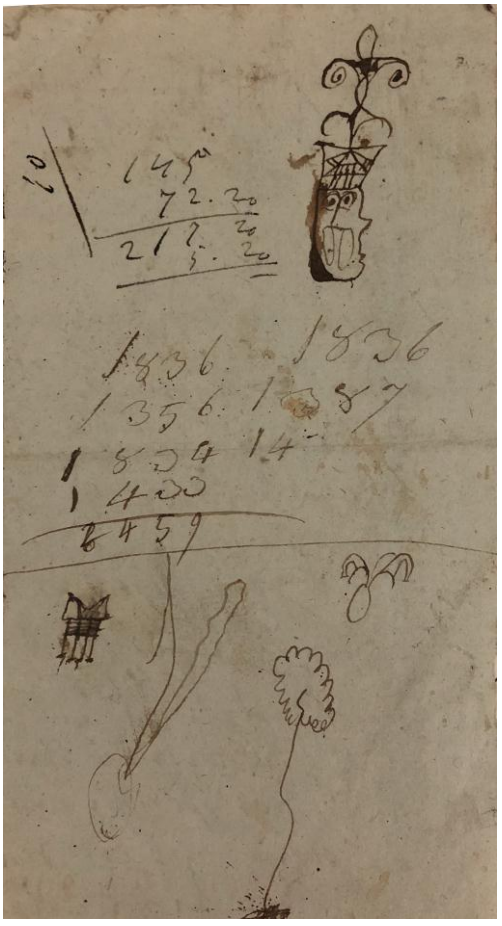

Fig. 15: Desen alegoric realizat de Hristodul Caraianopol – SANIC, CC NANNI: I.1.22, f. 19v.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

Bibliografie

A. Surse și lucrări de referință

SANIC: Arhivele Naționale ale României, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale:
CC CP: fondul arhivistic „Casa Comercială «Hagi Ianuș CONSTA PETRU și Frații»” (1650–1833);
CC NANNI: fondul arhivistic „Casa Comercială «Frații Nanni»”.

BAR: Biblioteca Academiei Române:
CNGS: Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, fondul arhivistic „Compania Negustorilor Greci din Sibiu” (1453–1895), retrocedat Bibliotecii Academiei Române: „Colecția de documente istorice – Arhiva Casei Comerciale Constantin Hagi Pop”.

Boerescu 1859: Basil Boerescu, *Esplicarea condicei comerciale române*, București, Jurnalul Național.

Boerescu 1865: Vasile Boerescu, *Codicele române. Alessandru Ioan seu Colecțiune de legile Principatelor-Unite-Române*, București, Cesar Bolliac.

Brăiloiu 1858: K.N. Brăiloiu (ed.), *Kondica de kommerciu a Țĕriĭ Rumăneștĭ*, București, Iosef Romanov et Comp.

Casanova 1558: Alvise Casanova, *Specchio lucidissimo: nel quale si vedeno essere diffinito tutti i modi, & ordini de scrittura, che si deue menare delli negotiamenti della mercantia, cambii, recambii, con li loro corrispondentie, disgarbugliando, & illuminando l'intelletto a negotianti: opera non piu veduta*, Veneția, s.ed.

Code 1808: *Code de commerce*, Paris, Clament frères.

Colinson 1638: Robert Colinson, *Idea rationaria, or The perfect accomptant, necessary for all merchants and trafficquers; containing the true forme of book-keeping, according to the Italian methode*, Edinburgh, David Lindsay.

Cotrugli [1458] 1573: Benedetto Cotrugli, *Della mercatura et del mercante perfetto libri quattro*, Veneția, Elefanta.

Dascăl 2013: Loredana Dascăl, *Din arhiva Companiei Negustorilor Greci din Sibiu (1453-1895): texte epistolare grecești*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Dascăl 2020: Loredana Dascăl, inventarul arhivistic al CC NANNI (neînregistrat, în curs de finalizare).

Dascăl 3483: Loredana Dascăl, inventarul arhivistic al manuscrisului 703, SANIC, colecția „Manuscrise” (copier de scrisori din CC CP).

Degrange [9]1816: Edmond Degrange, *La tenue des livres rendue facile, où nouvelle méthode d'enseignement à l'usage des personnes destinées au commerce*, Paris, L'Auteur.

De Luca 1734: Giovanni Battista de Luca, *Theatrum veritatis, et justitiae*, I–XV, Veneția, Balleoniana.

De Savonne [[3]1567] [4]1608: Pierre de Savonne, *Instruction et manière de tenir livres de raison et de comptes par parties doubles*, Lyon, Jean de Tournes.

Iarcu 1844-1845: Dimitrie Iarcu, *Doppia scriptură sau Ținerea catastișelor în partidă simplă și în partidă îndoită*, I–II, București, Eliade.

Iarcu 1863: Dimitrie Iarcu, *Manualu de Comptabilitatea Menageră seŭ ținerea socoteliloru casei*, București, Stephan Rassidescu.

Jones [1795] 1796: Edward Thomas Jones, *Jones's english system of book-keeping, by single or double entry in which it is impossible for an error of the most trifling amount to be passed unnoticed; calculated effectually to prevent the evils attendant on the methods so long established; and adopted to every species of trade*, Bristol, R. Edwards.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

Lemarchand 1996: Yannick Lemarchand, Robert Henry Parker (eds), *Accounting in France / La Comptabilité en France. Historical Essays / Études Historiques*, New York – London, Garland Publishing Inc.

Limona 2016: Dumitru Limona, *Negustorii „greci" și arhivele lor comerciale*, ediție adnotată, studiu introductiv și notă asupra ediției de Loredana Dascăl, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași.

Manzoni 1540: Domenico Manzoni, *Quaderno doppio col suo giornale novamente composto et diligentissimamente ordinato secondo il costume di Venetia*, Veneția, Comin da Trino di Monferrato.

Marcovici 1840: S. Marcovici (ed.), *Condica de comerciu cu anexele ei*, București, I. Eliad.

Marghieri [2]1886: Alberto Marghieri, *Il diritto commerciale italiano esposto sistematicamente*, Napoli, Riccardo Marghieri di Gius.

Nichifor 1837: Emanoil Ioan Nichifor, *Allgemeine Handlungs und Wechsel Ordnung sau Pravilă Comercială care cuprinde regulile-comerții, ale catastifelor, și ale vecselilor, și socoteala interesurilor ș.a., acum întâiasdată tălmăcită după cea germanicească*, Brașov, Johann Gött.

Pacioli [1494] 1523: Luca Pacioli, *Summa de arithmetica, geometria, proportioni et proportionalita*, Veneția, Paganino Paganini.

Petrovici 1850: Costache Petrovici (pitarul), *Manual de drept commercial, compus din cei mai nuoi autori, coprinzător de legiuirile austriace, francezo-italiene și române, cu întrebări și răspunsuri, spre folosul corpului neguțătoresc și amatorilor de a învăța această știință*, București, Iosef Copainig.

Rösener [1681] 1694: Andreas Christoph Rösener, *Tractatus juridicus de libris mercatorum, Von denen Handels-Büchern*, Leipzig, Friedrich Lankisch.

Rusu 1981: Dumitru Rusu / Ștefan Cuciureanu (trads, eds), *Tratat de contabilitate în partidă dublă*, Iași, Junimea.

Savary [1675] 1697: Jacques Savary, *Le parfait négociant, ou Instruction générale pour ce qui regarde le commerce*, Lyon, Jaques Lyons.

Schweicker 1549: Wolfgang Schweicker, *Zwifach Buchalten, sampt seinen Giornal (des selben Beschlus) auch Rechnung zuthun*, Nürnberg, Petreius.

Trandafirescu 1980: Natalia Trandafirescu, *Glosar de cuvinte grecești (III B)*, în „Revista Arhivelor", XLII (1980), nr. 1, pp. 116–124.

Trandafirescu 2111–2115, 2303–2305, 2324, 2363–2365, 2372–2374, 2380–2381, 2390, 2464–2465, 2481, 2487, 2506–2507, 2585, 2703: Natalia Trandafirescu, inventarele arhivistice ale CC CP.

Trandafirescu 3359: Natalia Trandafirescu, *Casa Comercială „Hagi Ianuș Costa Petru și Frații": Indice*, inventarul nr. 3359 și manuscrisul CC CP CXLVI/1, București, Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – Biroul Arhive Medievale, Fonduri Personale și Colecții.

Ympyn 1543: Jehan Ympyn, *Nouvelle instruction et remonstration de la très excellente science du livre de compte, pour compter & mener comptez à la manière d'Italie*, Anvers, Copyns de Diest.

B. Literatură de specialitate

Aho 2005: James Aho, *Confession and Bookkeeping: The Religious, Moral, and Rhetorical Roots of Modern Accounting*, Albany, State University of New York.

Alberti 1971: Leon Battista Alberti, *Della Famiglia*. Guido A. Guarino (trad., ed.), Cranbury – New Jersey, Associated University Presses.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

Asimakis 2014: Stathis Asimakis, *Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στα τοπονύμια του Ελληνικού χώρου με κατάληξη -οβα, -οβο* (‘Abordări interpretative ale toponimelor satului grecesc cu terminația *-ova*, *-ovo*’), Atena, ΑΛΦΑΒΗΤΟ ΑΒΕΕ.

Capidan 1932: Theodor Capidan, *Aromânii: dialectul aromân, studiu lingvistic*, Bucureşti, Imprimeria Națională.

Dascăl 2015: Loredana Dascăl, *Arhivologia caselor comerciale medievale eurobalcanice: paradigma greacă (secolele al XVII-lea – al XIX-lea)*, în Adrian Ardeț (ed. coord.), „Acta Musei Caransebesiensis – TIBISCUM”, s.n., nr. 5/2015: Arheologie – Istorie, p. 431–458.

Dascăl 2016: Loredana Dascăl, *The Mercantile Aretology of the “Greek” Merchants in the Rhetoric of Trade Archives*, în Antonio Sandu, Ana Frunză *et alii* (coords), *LUMEN: Rethinking Social Action. Core Values*, Iași – Bologna, Medimond Monduzzi International Proceedings, p. 391–400.

Dascăl 2019: Loredana Dascăl, *Reconstituirea fondurilor arhivistice ale vechilor case comerciale „greceşti”* (I–II), în „Philologica Jassyensia”, XV (2019), nr. 1–2 (29–30), p. 55–80, 87–110.

Ghica 2014: Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, îngrijire de ed. Radu Gârmacea, Bucureşti, Humanitas.

Hâciu 1936: Anastase N. Hâciu, *Aromânii: comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, Cartea Putnei.

Jütte 2015: Daniel Jütte: *The age of secrecy: Jews, Christians, and the economy of secrets, 1400-1800*, trad. de Jeremiah Riemer, New Haven – London, Yale University Press.

Liata 2006: Eftychia Liata, *Μὲ «μυστικὲς γραφὲς» καὶ «τίμιες» οἱ ἐντιμότατοι πραγματευτὲς ἀλληλογραφοῦν καὶ νεγκοτσιάρουν τὸν 18ο αἰώνα*, în „Μεσαιωνικὰ και Νέα Ἑλληνικὰ”, 8, Atena, p. 301–316.

Lupaş 1926: Ioan Lupaș, *Măsuri legislative luate în dietele ardelene contra Grecilor*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj”, III (1924–1925), p. 357–359.

Melis 1950: Federigo Melis, *Storia della ragioneria: contributo alla conoscenza e interpretazione delle fonti più significative della storia economica*, Bologna, Cesare Zuffi.

Moga 1938a: Ioan Moga, *La politique économique autrichienne et la rivalité des marchands grecs et saxons de Transylvanie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj”, VII (1936–1938), p. 86–165.

Moga 1938b: Ioan Moga, *Negustori greci agenţi revoluţionari la noi şi în Apus*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj”, VII (1936–1938), p. 640–656.

Popovici [1927] 1934: Dușan I. Popovici, *Despre aromâni – O Ţinţarima – Contribuţiuni cu privire la chestiunea formării negoţului nostru*, traducere de C. Constante, Bucureşti, Dorneanu.

Voina 1932: Dumitru Voina, *Faze din evoluția contabilității*, Cluj, Cioflec.

Vlaemminck 1956: Joseph-H. Vlaemminck, *Histoire et doctrines de la comptabilité*, Bruxelles, Treurenberg.

The Secretiveness within the Medieval Merchants’ Praxis: the Greek Paradigm (II)

In order to portray the “Greek” merchant by elucidating the confidential aspects of his affairs (basically related to money and merchandise), starting the investigation from the virtues and emotions previously resulted, while exploiting, as storage media for any such information, the Greek documentary sources (the accounting books and acts and the commercial correspondence within the remaining archival fonds), as well as data from medieval juridical literature (mostly drawn up in Latin), this paper analyzes the dimensions

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)

of the secretiveness that pervades the practical and scriptural usages specific to the old medieval mercantile humanity in the Euro-Balkan region (XVth – mid-XIXth century).

Generously illustrated with inedited fragments from documents (also including fifteen photoreproductions), the study aims at unifying the coordinates – communication, scriptural act, archivology – that clarify the extent to which the commercial archives testify to the secretive obsessions and compulsions of the merchants, especially the "Greek" ones, and of those who have inspired their customs.

The Greek documents within the fonds of Aromanian trading houses and companies attest encoding reflexes for messages, contexts and names belonging to the entrepreneurs involved in the Euro-Balkan trade. The analysis of such communication methods has been structured on an array of mercantile risks that impose precautionary measures: economic and political espionage, *Arcana Artis*, great businesses, money, travelling, characterizations and recommendations, loan, trials, the "economy of secrets". Cryptic writings, forged words and the use of pseudonyms and nicknames – beyond being major palaeographic hindrances – represent scriptural practices that conceal commercial realia (prohibited goods, forbidden currencies, hidden fees and profits, loans, favors, etc.).

The regulatory instruments of medieval bookkeeping disclose the theoretical vision of the epoch (the one that has generated the historiographic concept of the "economy of secrets") regarding the range of merchants' mystical consuetudes – starting from protecting the correspondence, keeping secret records, concealing the archives –, in the interest of debating mainly the excessive prudence displayed towards the juridical requesting of these private archives. A certain discretion reveals itself as one of the defining features of the bookkeepers; in the spirit of the professional secrecy, so sacredly guarded by the medieval guilds (*Arcana Artis*) and even more so by the merchants' branch, this discretion occults the methodology of the accounting books and, consequently, the very "art" of counting and justifying the flow of money.

In conclusion, after outlining these levels of mercantile secretiveness, by means of stepping, then, further into the family secretiveness (the trade house and firm correspond to the founding social entity), the research leads will be possible to be followed in order to disclose the personal categories of informations that prove to be sensitive inside the "Greek" merchants network and to create echoes in their social norms and emotions: blood ties, affinities or dissolutions, psychomental medical history.

BDD-A31862 © 2021 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 23:01:05 UTC)